

Knjiga bralca že na začetku vpelje v teorijo, ki v skladu z izvornim pomenom grške besede ni samo način mišljenja, temveč način gledanja. Kajti prav v zrenju, ne samo v pogledu in pregledu, temveč predvsem v vpogledu so ključni za prepoznavanje prostorskih prvin. Znotraj naše univerzalne civilizacije, ki teži h globalizaciji, so ljudje tako ujeti v čas, da imajo običajno težave že z dojemanjem prostora, kaj šele s prepoznavanjem prostorskih pravil, ki so vedno povezana s posebnostmi posamezne lokacije. Odkar je čas denar, se povečuje duha časa, "zeitgeist", in še to le v panični obliki iskanja novega skozi hitro menjajoče se modne trende, pozablja pa se na tisto prostorsko os, ki so ji Stari dobro rekli duh prostora – "genius loci". Na posameznih primerih prikažemo način branja prostorskih prvin, ki pod posebnim zornim kotom samo na izbranem mestu lahko postanejo prava prostorska sporočila. S primeri iz Ljubljane, z Bleda in Vrbe pokažemo, da so si osnovna pravila v mestnem in podeželskem okolju zelo podobna, razlika je v razmerju med kulturno in naravno dediščino, stopnji obdelave in gostoti pomenov. Še več, v naravi prostorskih prvin je, da so domala ista pravila v drugačnem okolju drugačna. Podobno kot v naravi, kjer je oblikovanje in preživetje vrst odvisno od prilagoditve okolju, je prilagoditev ključ kulturne pestrosti. To pojasnjuje, zakaj so si zgodovinska naselja podobna, nikoli pa niso enaka, in zakaj skoraj ne moremo najti dveh povsem enakih starih hiš. Pravilo se prilagodi posebnostim lokacije, ne lokacija pravilu. Je v tem modrost umeščanja v prostor, ne samo umetnost, temveč umestnost mestnosti?

Prostorska pravila so zgodovinsko preizkušena, a niso nekaj starega ali celo zastarelega, nasprotno, spoznavamo jih lahko samo v živi sedanosti, naravnana pa so v prihodnost, v prostost in preprostost, tisto odprtost, ki jo v sebi že nosi slovenska beseda prostor. Prostorske prvine, ki ohranjajo stik s prvinskim, sodobnega človeka, odtujenega od okolja, spet lahko povežejo z vsem, kar je naokrog, in pripeljejo do neposrednega stika, na raven narave.

Povezati je treba naj sodobnejša spoznanja stroke s starimi modrostmi umeščanja stavb v prostor z upoštevanjem človeškega merila in posebnosti lokacije.

Na primeru poglobitve železniške infrastrukture in izgradnje sodobnega prometnega, poslovnega, upravnega in stanovanjskega središča Ljubljane pokažemo način prostorskega razmišljanja in možno uporabo teh pravil pri projektiranju večjih arhitekturno urbanističnih območij. S tem projektom se sprostijo blokirana mestna prometna mreža, ki Ljubljano deli in z dnevnimi zastoji dobesedno hromi, hkrati pa se odpre tudi največji sklenjen kompleks zazidljivih zemljišč za nov urbani razvoj. Samo s poglobitvijo železniških tirov je mogoče urediti sodobno intermodalno prometno središče za železniški, avtobusni, avtomobilski in javni mestni promet ter nad njim vzpostaviti novo poslovno, upravno, stanovanjsko in simbolno središče mesta, ki ne bo zasenčilo, temveč obvarovalo zgodovinsko jedro ter povežalo ostale mestne predele. Ljubljana se ne bi več širila eksplozivno navzven, kar uničuje najplodnejša zemljišča in povzroča prometne težave, ampak bi se razvijala kvalitativno navznoter. Z zmanjšanjem pritiska na zgodovinsko jedro bi s celovito prenovo ohranili tudi izjemno kulturno dediščino Ljubljane. Poglobitev železnice pomeni tudi najkrajšo in najbolj ekonomično smer reševanja tovarne proge skozi Ljubljano. Tudi hitra železnica, ki se pospešeno bliža, mora biti poglobljena v samem središču mesta, če hočemo, da bo Ljubljana s postajo neposredno povezana z mrežo drugih evropskih prestolnic. Čas je, da se Ljubljana vključi v sodobne tokove trajnostnega razvoja mest. Gre za idealen razvojni projekt javno-zasebnega partnerstva (PPP), ki lahko sproži nov razvojni cikel tako v mestu kot v državi. Ljubljana s poglobitvijo železnice lahko dobi značaj sodobne prestolnice in Slovenija karakter moderne evropske države z vizijo.

S poglobitvijo se odprejo tudi nove perspektive in novi pogledi, ki v skladu s prostorskimi pravili vzpostavijo tudi nove prostorske in simbolne vrednote mesta. Eden od najzanimivejših se odpre natančno v osi Miklošičeve ulice, kjer se mimo novega pročelja železniške postaje in novega trga pred

postajnim poslopjem pokaže Plečnikov Akademski kolegij. Miklošičeva ulica, ki se na eni strani točno v osi končuje z zvonikom frančiškanske cerkve in Tromostovjem, se bo na drugi strani, takoj ko se bo poglobila železnica, stekla v še eno Plečnikovo mojstrovino.

Arheolog in zgodovinar Andrej Pleterski skozi primerjalno analizo prostorskih sledi, pri kateri uporablja najšodobnejše arheološke in zgodovinske metode, pregleda materialno in nematerialno dediščino na izviren način v tisti točki stvarnega prostora, v kateri se pregled spreminja v vpogled in izročilo spet lahko postane sporočilo. Njegovo pazljivo razbiranje prostorskih sledi priča o celostnem življenju ljudi v preteklosti. Stara pravila urejanja prostora, piše Pleterski, najdemo kot sestavni del ideološkega sistema, po katerem so se ljudje ravnali. Ljudsko ime zanj je stara vera. Ta govori o ravnovesju treh sil narave: ognja (sonca, neba), zemlje, vode (z ljudskim imenom tročan). Po stari veri vlada blaginja, dokler obstaja ravnovesje sil narave. Takrat pa, kadar je podrto, nastopijo suše, povodnji in druge nesreče, na koncu smrt. Življenje je večni boj reda in kaosa. Naloga ljudi je, da skrbijo za ravnovesje in ga utrjujejo. To lahko storijo na različne simbolne načine. Eden od njih je urejanje prostora.

Primer idealizirane slovanske župe kaže tako prostorsko ureditev. Njeno izhodišče je bilo skladno z načeli tročana trojica kulturnih točk, ki so hkrati določale tudi obredni kot kot lik, ki je pomagal utrjevati naravno ravnovesje. Naselja, polja, grobišča so bila usmerjena proti eni od kulturnih točk. Ker pa so posebitveno enoto razumeli kot celotno veselje, je v skladu s tedanjimi predstavami morala imeti tudi svetovno os, ki je podpirala nebo. Tudi ta os je bila vključena v prostorsko ureditev.

Del starodavnih prostorskih pravil so sčasoma ubesedili in začela so se spreminjati v navodila kot npr. pri Vitruvijju in Frontinu, del pa je ostajal nezapisan, vendar še naprej v uporabi. Zato tudi analize prostora in arhitekture, ki stoji danes (glej zgoraj), kažejo usmeritve na poudarjene točke prostora t. i. dominante, na upoštevanje pravil reda, skladnosti in ritma.

Tudi ustna kultura pozna zapisovanje svojih misli in pri tem kot eno od sredstev uporablja arhitekturo prostora, stavb in drugih izdelkov človekovih rok. Z njimi na neki način piše. To ni zapis jezika, je pa zapis misli. To stori na najmanj dva načina. Prvi je, da misel zapisuje z ideogrami, drugi, da misli vpenja na stvarne točke, ki postanejo memotehnično pomagalo.

Informacija o pomenu in namenu prostora je bila vedno vidna, dostopna, razumljiva vsakomur. Osnovne zapovedi ravnanja s prostorom so bile znane vsem. Zaradi preglednosti je bila vsaka napaka takoj opažena, odpravljena, storilci pa kaznovani.

Zapletenost sodobne družbe je tolikšna, da neposredna vrnitev k nekdanjemu informacijskemu sistemu ni mogoča. Mogoče pa je uporabiti rešitve, ki jih omogoča sodobna informatika. Medtem ko so v predinformacijski dobi države za svoje upravno-informacijske potrebe razvijale birokratski aparat, z modernimi informacijskimi orodji ta postaja odveč. Namesto njega mora država informacijske dobe uvesti ustrezen informacijski sistem (glej poglavje 3), ki bo spet poenostavil pretok informacij:

Darko Likar, arhitekt, raziskovalec in pedagog, ki ima veliko praktičnih izkušenj s celovitimi prenovami mest in vasi, v svojem prispevku opiše nekaj konkretnih primerov prostorskih pravil v sklopu širšega prostorskega informacijskega sistema. Pove, kako smo pri iskanju teoretskih in operativnih odgovorov na odprta in nerešena vprašanja sodobne civilizacije v želji, kako povečati učinkovitost poseganja v prostor, naleteli na pozabljeno, a kakovostno znanje in zanimive rešitve tradicionalnih prostorskih modelov, ki so zelo uporabne tudi za reševanje zahtevnih problemov našega časa in prostora. Zato smo se poleg rednega dela na področju razvoja arhitekture in prenove lotili sistematskega raziskovanja zahtevnih oblik znanja, s katerim so v preteklosti urejali prostor.

Na osnovi primerjave učinkovitosti starih informacijskih sistemov s sodobnimi je bil razvit in objavljen nov prostorski informacijski sistem z zbirko nanj vezanih raziskav (Likar 1995).

V tem prispevku objavljamo skrajšano in poenostavljeno obliko predloga novega prostorskega informacijskega sistema in pet raziskav historičnih principov, ki so po naši oceni pomembni za učinkovito reševanje temeljnih problemov sodobnosti.

Vloga starih prostorskih informacijskih sistemov prikazuje visoko učinkovito sistemsko raven urejanja prostora, ki je delovala v osrednji Evropi do njenega uničenja v prvi svetovni vojni. Za razliko od sodobnih informacijskih sistemov, kjer se od prostora odtrgani podatki kopičijo eksponentno in s tem ustvarjajo preobilje neobvladljivih informacij, stari sistem deluje zgolj z bistvenimi, za rešitev problemov nujno potrebnimi podatki.

Historične principe lahko razumemo kot strokovne instrumente načrtnega snovanja naselij, s katerimi so v preteklosti zgradili vsa najpomembnejša mesta najvišje kakovosti, ki danes niso samo vrhunski primeri kulturne dediščine, temveč prave turistične znamenitosti. Sodoben pristop na osnovi teh principov bi omogočil izboljšane instrumente za obvladovanje najzahtevnejših ravni načrtovanja. S takimi instrumenti bodo načrtovalci razbremenjeni odvečnega dela in se bodo lažje osredotočili na večjo kakovost in učinkovitost rezultatov.

Historični principi urejanja prostora nam lahko pomagajo tudi pri reševanju prometnih težav, saj v izkušnjah preizkušena prometna mreža, še posebej na reliefno zahtevnem razgibanem terenu, kakršen je velik del Slovenije, deluje bolje kot zaporedno združevanje zgolj linearnih povezav. Z upoštevanjem in prenovo tradicionalnih prometnih mrež na celotnem ozemlju lahko izboljšamo ne samo pretočnost, temveč tudi dostopnost.

Za razliko od današnjega načina načrtovanja, ki je usmerjeno predvsem v delno in posamično, v stoletjih preizkušena prostorska organizacija celotno naselje izboljšuje tako, da reši najprej ključne enote, širše prostorske probleme pa razrešuje iz življenjske celice v celoto.

Preučevanje tradicionalnih modelov nam pomaga pri prepoznavanju prostorskega sistema višjega reda, ki je potreben za reševanje najzahtevnejših problemov, s katerimi se sooča današnja družba. S tem znanjem je mogoče izboljšati kakovost in učinkovitost sodobne arhitekture prostorskega načrtovanja in snovanja razvoja.

Sodobne družbe ne rešujejo najzahtevnejših globalnih problemov zaradi parcialnih interesov in trenutnih prioritet posameznih vlad. Dežela, ki se bo prva lotila reševanja ključnih problemov, bo lahko uveljavila prednost spoznanj za napredek, povečanje kakovosti življenjskega okolja in lasten razvoj.

Primerjava sodobnih in starih znanj oblikovanja prostora kaže, da je treba korenito dopolniti in spremeniti obstoječe prostorske paradigme, koncepte in organizacijo poseganja v prostor, če želimo doseči in preseči preteklo.

Arhitekt in urbanist Aleksander Ostan v svojem prispevku z naslovom (Z)možnosti arhitekture v času globalizacije v uvodnem delu spregovori o potencialih evropske naselbinske kulture na začetku 21. stoletja kot odgovoru na zablode globalizacije in njenih prostorskih predstavnikov, megalopolisov. Predstavi celovite vizije, strategije in metodologije kot odgovore na kompleksne prostorske in okoljske probleme sveta. Zapiše, da bo nujno najti rešitve za vsesplošno krizo, ki sega od demografije do globalnega segrevanja, od sistemske represije do pomanjkanja hrane, od splošne apatije do zaostrenih vojnih stanj. Etično delovanje in poslovanje mora postati imperativ za večino sveta, ne pa le za izjemne posameznike ali skupine.

Prispevek opozori tudi na odgovornost stroke za tako stanje, na njeno lahkotno "deskanje" s problematičnimi trendi. Arhitekti, ki nekritično sledijo tokovom globalizacije, (zavestno ali ne) podpirajo nepovratno transformacijo in okupacijo prostora, ki spreminja posebnosti tega sveta v vseizenačujoče univerzalistične oblikovne in bivanjske vzorce.

Del stroke s tako držo posredno podpira tudi neenakovreden boj med javnimi in privatnimi interesi, kjer slednji vse bolj dominirajo, saj generirajo predvsem izrazit ekonomski učinek, medtem ko jim je za kulturne vidike poseganja v prostor malo mar.

Sodobni "urbanist" tako ne odloča več, kam in pod kakšnimi pogoji se bo v prostor na kakovosten način umestil smiseln program, temveč v taki klimi ponuja predvsem servis kapitalu in politiki, medtem ko arhitekt priskrbi le še kozmetični lifting bolj ali manj bleščeče lupine za slabo umeščene programe ter predimenzionirane vsebine in volumne, o katerih celoviti zasnovi in pojavnosti že dolgo ne odloča več.

Prispevek se dotakne tudi stanja doma in ugotavlja, da se degradacija stroke na mnogih ravneh dogaja tudi v Sloveniji. Namesto da bi naselja s svojimi prostorskimi akti določala pogoje, pod katerimi naj se smiselni programi in kakovostne arhitekture umeščajo v posamezne prostore, permisivno dopuščajo vsakršne posege v smislu "laissez faire" liberalizma. Po takih naj bi v središčih mest zrastle predvsem stolpnice ali drugi predimenzionirani kompleksi, ki iščejo maksimalizacijo hitrega dobička. Konkretno esej izpostavi nekaj takih primerov, še posebej načrtovani kompleks Emonike, ki lahko prepreči vitalno pomembno poglobitev železniških tirov v Ljubljani. Kapital bi se moral, namesto da požira kulturne krajine in naselbinska jedra v okolici mest, usmeriti v dvig kakovosti in urbanosti znotraj mesta samega.

Kritični Evropejci s svojo zgodovinsko zavestjo in dinamičnim ravnovesjem med tradicijo in invencijo moramo (p)ostati zgled tudi pri urejanju prostora, varovanju ključnih urbanih, ruralnih in krajinskih vrednot ter iskanju izvirnih modelov bivanja, ki izhajajo iz naših tisočletnih izročil.

Poglavje predstavi še branje prostora, ki je včasih predstavljalo del kulturnega, komunikacijskega in informacijskega sistema/jezika, ki je bil del obče zavesti in duha časa. Z izkušnjami, pridobljenimi v ustvarjalnem polju v krogu prijateljev in sodelavcev, ponudi nove interpretacije, aplikacije in uporabe tega vedenja za potrebe sodobnosti. V tem kontekstu spregovori tudi o modernistični in postmodernej projektantski odtujenosti od resničnosti ter ponudi neposreden metodološki pristop k branju, načrtovanju in projektiranju prostorskih struktur, predvsem z dejavnimi (v)pogledi v prostor prežete celovite metodologije prostorskih dejavnic, za katere se je bilo treba vrniti med ljudi, v prostor sam, na mesto samo, v tisto torišče, kjer so se problemi sodobnega mesta porodili, kjer so se razvojne blokade začele. Treba je bilo najti pot k vzroku, da bi lahko zacelili posledice.

Predstavljena so štiri mesta, štiri konci naše dežele, in v vsakem od njih povezujoči univerzalni principi, kot tudi posebnosti posameznega "genius loci" (Radgona, Bovec, Črnomelj, Piran). Ostan predstavi tudi nekaj značilnih semantičnih in sintaktičnih principov za odnose v notranji kompoziciji, razmerja med deli ter sistemom pogledov in vedut v naselbini. Razpon sega tja do detajlov, ki, umeščeni v kompleksno prostorsko realnost mesta, soodločajo o njegovi celostni zasnovi.

Prostorske prvine in metode, obravnavane skozi različne, pa vendar podobne pristope, v tej knjigi lahko pomagajo projektantom tudi pri novih gradnjah, urejanju degradiranih prostorov in reurbanizacijah slabo urbaniziranih območij, ne samo pri celovitih prenovah zgodovinskih jeder. Prebivalcem pa omogočajo, da prepoznajo trajne prostorske vrednote ter poglobijo svoj odnos do prostora.